

Flora XƏLİLZADƏ

Ömür çırağı söndürülsə də...

Əvvəl ötən sayımızda

Akademik Feyzulla Qasımzadə XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənbələr içərisində ən mühüm yeri Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" tutduğunu qeyd edib. Kamal Talibzadə də Firidun bəyin yaradıcılığını araşdıraraq onun bu əsərini "Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı" adlandırıb. Firidun bəy Köçərli haqqında ilk monoqrafik əsəri mərhum akademik Bəkir Nəbiyev yazıb. Doğrudur, Bəkir Nəbiyevə qədər Ş.Qurbanov, F.Qasımzadə, A.Zamanov, C.Xəndan və başqa tədqiqatçılar kitabça və məqalələr qələmə alıblar. Bəkir Nəbiyev isə həmkarlarından fərqli olaraq onun daha dolğun və ətraflı şəkildə tədqiqinə nail olub. O, Firidun bəy Köçərlinin işıqlı obrazını olduğu kimi qələmə alıb. Bəzi tədqiqatçılara görə, Üzeyir Hacıbəyovu seminariyaya A.Çernyayevskinin aparacağı deyilirdi. Məhz B.Nəbiyev bu monoqrafiyada faktların köməyi ilə açıqlayıb ki, Üzeyir Hacıbəyovu Qori Müəllimlər Seminariyasına Firidun bəy Köçərli dəvət edib. Onlarla gəncin o dövrdə seminariyada təhsil alması bu şuşalı balasının xidmətidir. Bir də Üzeyir Hacıbəyov seminariyaya oxumağa gedəndə A.Çernyayevski beş il idi ki, vəfat etmişdi.

Akademik Bəkir Nəbiyev "Mənalı ömürdən səhifələr" adlı dəyərli tədqiqatında yazırdı: "Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Gülüstanı-İrəm" əsəri tarixşünaslıqda olduğu kimi Firidun bəy Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" da ədəbiyyatşünaslığımızda ilk və mötəbər mənbələrdən biridir". Firidun bəy Köçərlinin adı çəkilən əsərini transliterasiya və tərtib edən, müqəddimə, izah və qeydlər yazan Ruqiyə Qənbərqızı həmin əsər barədə yazırdı: "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" Köçərlinin mötəbər məxəz kimi istər bütövlükdə, istərsə də ayrı-ayrı əsərlər üzrə yazılmış Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi kitabları üçün bünövrə məqamında olmuşdur. Ədəbi irsimizin tədqiqi, tənqi-

di, pedaqoji və estetik fikrimizin tarixi ilə məşğul olan tədqiqatçıların demək olar ki, hamısı ondan istifadə etmiş və müəyyən dərəcədə də bəhrələnmişlər".

Firidun bəy Köçərli Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində ilk dəfə olaraq ədib və şairlərimizin böyük əksəriyyətini əhatə edən ədəbiyyat tarixini yazmışdır. Bu əsərdə yüzdən artıq ədəbi irsi və onlardan böyük bir qisminin bioqrafiyası verilmiş, yaradıcılıqları haqqında müəllif fikri söylənmişdir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının toplanması və nəşri, elmi-nəzəri ümumiləşdirilməsi Firidun bəyin diqqətindən yayınmırdı. Elə bunun nəticə və səmərəsidir ki, onun hazırladığı "Balala-

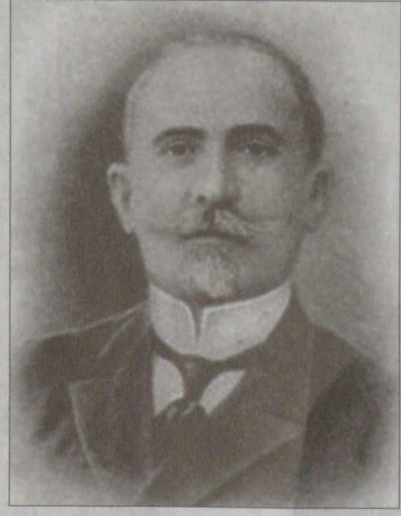
Firidun bəy Köçərli və həyat yoldaşı Badisəba xanım

ra hədiyyə" folklor toplusu kiçik oxucuların bədii zövqünə uyğun gəlirdi. Firidun bəy Köçərli folklor nümunələrini sadəcə toplayıb, çap etməklə öz işini bitmiş hesab etmirdi. Filologiya elmləri doktoru, görkəmli Azərbaycan yazıçısı Mir Cəlil yazırdı: "Zəngin və əlvan xalq ədəbiyyatı inciləri barədə müəyyən elmi-nəzəri mülahizələr yürüdən Firidun bəy Köçərlinin topladığı bayatı, nağıl, tapmaca, atalar sözü və məsəllər, sayacı sözləri ən zəngin xəzinədir. O, çox gözəl bilirdi ki, uşaqların və gənc nəslin tərbiyəsində folklorun müstəsna rolu var". Bu səbəbdən də Firidun bəy Köçərli şifahi ədəbiyyat nümunələrini göz bəbəyi kimi qoruyub-saxlayan, nəşildən-nəslə, zamandan-za-

mana ötürən öz xalqını qonşu xalqlara nümunə göstərərək yazırdı: "Mənim millətim öz tarixini, dolanacağını, vətəninə və dilini sevir, bu qism əsərləri kəməli-zövq və diqqətlə cəm edib qiymətli sərmayə kimi saxlayıb və balalarının ilk təlim və tərbiyəsini onları öyrənməklə başlayır".

Firidun bəy Köçərli klassik Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında geniş məlumata, dərin elmi-nəzəri biliyə, incə zövqə malik olduğu üçün hər bir qələm sahibinin yaradıcılığını özünəməxsus şəkildə təhlil etmək qüdrətində olub. Füzuli, Vaqif, Zakir, Seyid Əzim Şirvani kimi şairlər haqqında çox dəyərli oçerklərin müəllifidir. Eləcə də Mirzə Fətəli Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, M.Ə.Sabir barəsində ədəbi-tənqidi, realist fikirlərini əks etdirən maraqlı əsərləri var.

Firidun bəy Köçərli ana dilinin aşığı idi. Onun 1913-cü ildə qələmə aldığı "Ana dili" məqaləsi o dövr üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Bir sıra qələm sahibləri müxtəlif dərjələrdə qəliz bir dildə yazılmış məqalələr dərc etdirərək Azərbaycan dilini korlayırdılar. Həmin vaxt mollanəsərdinçilər, xüsusilə də, Mirzə Cəlil, Əli Nəzmi belə mətbuata qarşı amansız mübarizə aparırdılar. Firidun bəy Köçərli də bu ideya yolunda onlarla birləşirdi. O, dilimizin şirinliyini korlayanlara qarşı amansız idi. Qələm dostlarına tövsiyə edirdi: "Sadə, anlaşılıqlı yazın. Dildə əllaməlik etmək yaramaz! Bu oxucu ilə yazıçı arasında keçilməz səd yaradır". O dövrdə Firidun bəy Köçərlinin "Ana dili" məqaləsi "Molla Nəsrəddin" jurnalında çap olunmuşdu. Unudulmaz maarifçi bu jurnalın dildə millilik və sadəlik siyasətini müdafiə edirdi. Maraqlıdır ki, Firidun bəyin ana dili barəsindəki fikirləri yüz ildən sonra - bu gün də böyük əhəmiyyətə malikdir: "Hər millətin özünəməxsus ana dili var ki, onun məxsusi malıdır. Ana dili millətin mənəvi dirliyi, həyatının mayəsi mənziləsidir. Ananın südü bədə-

nin mayəsi olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır. Hər kəs öz anasını və vətəninə sevdii kimi ana dilini də sevir".

Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, tənqidçi və maarif xadimi Firidun bəy Köçərlinin elmi fəaliyyəti Azərbaycan tarixinin qiymətli səhifələrindəndir. Onun "Azərbaycan ədəbiyyatı" əsəri isə ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında böyük rol oynayan və bu gün də tərəvətini itirməyən əsərlərindən biridir.

Əlbəttə, Firidun bəy Köçərli təkcə Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqi ilə kifayətlənməyib. Yaradıcılığında Şərqi, Qərbi, Avropa, rus, eləcə də qonşu xalqların ədəbiyyatları haqqında elmi mülahizələr yürütmüş, ədəbi əlaqələr baxımından qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür.

...O, 150 il əvvəl Azərbaycanın çox dihbər bir guşəsində - Şuşa şəhərində doğulmuşdu. Zülmətdə parlayan bir ulduz kimi ətrafa nur saçırdı. Maarif fədaisi kimi sorağı İrəvandan, Qazaxdan, Gəncədən eşidilirdi. O, gənc nəslin təhsil almasında, maariflənməsində, mədəni inkişafında bir məşəl kimi alovlanırdı. Onun bu nəcibliyi dostları sevdirsə də, öz millətinin taleyinə aydınlıq gətirsə də, gəncliyin yoluna işıq salsada, düşmənləri xar edirdi. Xüsusilə də, ermənilər bu dağlar oğlunun faydalı işlərini, aydın məramını, xeyirxah əməllərini görmək istəmirdilər. Onlar Azərbaycanın Firidun bəy Köçərli adlı ziyalisini qapatmaq üçün fürsəti fəvta vermirdilər. Nəticədə 57 yaşlı bir türk ziyalisinin ömür ırağını söndürsələr də, onun arzuları, əməlləri əbədi nur saçır. Bu nurun işığında 150 ildir ki, neçə-neçə Firidun bəy Köçərlilər yol gəlir...